

KAZANLIK

müslümanların ibadetine açıktır. Tanınmış Celvetî dervişî Ahmed Ümîdî (ö. 1106/1694-95) Kazanlık'tandır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 167; MAD, nr. 282, 3585; TK, TD, nr. 133; H. Barth, *Reise durch das Innere der europäischen Türkei*, Berlin 1864, s. 33-34; F. Kanitz, *Donau - Bulgarien und der Balkan*, Leipzig 1876, II, 202-203; C. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, Prag - Wien - Leipzig 1891, s. 394-395; B. Sjaroff, *Die Rosenkultur und Rosenindustrie in Bulgarien*, Leipzig 1907; P. Nikov, "Die Stadt und das Gebiet von Krn-Krounos in der byzantinisch-bulgarischen Beziehungen", *Studii Byzantini e Neohellenistica*, [Napoli] 1936; Ž. Čankov, *Geografski Rečnik na Balgarija*, Sofia 1939, s. 172-174; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, II, 236-244; H. J. Kissling, *Beiträge zur Kenntnis Thrakien im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 1956, s. 73-75; K. Starčiev, "Kazanlık", *Istoričeski Očerk*, Sofia 1964; K. Mirčev - Hr. Kodov, *Eninski Apostol-Starobalgarski Pametnik ot XI v.*, Sofia 1965; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 510-512; Atanas Popov, *Kreposti i ukrepiteľni saorizenija v Krânskata srednovekovna Oblast*, Sofia 1982; D. Nikolov, *Starozagorski Okrug v istoričeskite izsletvanija*, Stara Zagora 1984; J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans, A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1987, s. 224-230; P. Soustal, *Tabula Imperii Byzantini 6, Thrakien*, Wien 1991, s. 324-325, 366; C. F. Poyet, "La description de Quezanlık, Turquie d'Europe (Thrace). IIIe lettre", *Bulletin de la société de géographie* (IVe série), XVIII/105, Paris 1859, s. 179-200; F. Hochstetter, "Kazanlık und sein Rosenöl", *Das Ausland*, XL (1871), s. 132-134; İbrahim Tatarlı, "Turski kultovi zgradbi i natpisi v Bâlgarija", *Godišnik na Sofijski Univerzitet* (Fakultet po Zapadna Filologija), LX, Sofia 1966, s. 566-613; M. Kemal Özergin, "Eski Bir Rûznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *TED*, sy. 4-5 (1974), s. 263-290; T. Ovčarov, "Istoričeskoto minalo na selo Krân, Starozagorski Okrug, spored pismenite izvori i arheologičeskite proučvanija", *Trudove na Veliko-Târnovskija* (Univerzitet Kiril i Metodij), XIV/3 (1977), s. 181-216; Sadi Bayram, "Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Vakıf Abideleri", *VD*, XX (1988), s. 475-482; *Kratka Balgarska Enciklopedija*, Sofia 1964, II, 575-576; *Enciklopedija Bâlgarija*, Sofia 1982, III, 270-273.

MACHIEL KIEL

KAZASKER

(قاضيسكر)

İslâm tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlılar'da Divân-ı Hümayun'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilâtının sorumlusu.

Kâdî ve asker kelimelerinden oluşan kâdî'l-asker tabiri kaynaklarda kâdî-i asker veya kâdîlasâkir, kâdîlcünd, kâdîleşker olarak da geçer. Ancak kelime Os-

manlılar'da kazasker şeklini almış ve yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı kaynaklarında kazaskerler bazan "sadreyn efendiler, sadr-ı Rumeli, sadr-ı Anadolu" tabirleriyle de anılır. Bu tabirler muhtemelen onların divan üyesi olmalarıyla ilgilidir.

İslâm ve Türk Devletleri. Hz. Peygamber, ordu mensupları arasında çıkan anlaşmazlıklar ve onların işlediği suçlarla bizzat kendisi ilgilenir (Buhârî, "Hümus", 18, "Meğâzî", 54), her askerî birliğe bir kumandan tayin eder, askerler tarafından işlenen suçlara ve aralarındaki ihtilâflara da bu kumandanlar bakardı. Kazaskerlik bir müessese olarak ilk defa Hz. Ömer tarafından kuruldu. Hz. Ömer, Ebû'd-Derdâ'yı Suriye'de bulunan bir askerî birliğe kazasker (kâdîlcünd) tayin etti (Taberî, III, 397). Ebû'd-Derdâ bu görevini Hz. Osman döneminde de sürdürdü. Kâdisiye Savaşı esnasında Hz. Ömer ordu kadılığına Abdurrahman b. Rebîa el-Bâhilî'yi getirdi (Muhammed Hamîdullah, s. 412). Amr b. Âs'ın Mısır valiliği sırasında Süleyman b. Anz kâdîlcünd olarak vazife yapmıştı.

Emevîler devrinde İbnü'l-Eş'as'ın Hasan b. Ebû'l-Hasan adlı bir kişiyi kâdîlcünd tayin ettiği, I. Velîd devrinde İbn Âmir'in kâdîlcünd olarak görev yaptığı bilinmektedir. Halife Hişâm b. Abdülmelik zamanında da Ca'sel b. Hâân adlı kişi İfrîkiye'ye kâdîlcünd tayin edilmişti (Zehbî, V, 293; İbn Hacer, II, 68). Endülüs Emevîleri'nin kuruluşundan önceki valiler döneminde yargı görevi kâdîlcünd tarafından yerine getirilirdi. Aynı görev Abbâsîler'de de vardı. Nitekim Muhammed b. Abdurrahman el-Bağdâdî kâdîlasker olarak görev yapmıştı. Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Zengîler, Hârizmşahlar, Karamanoğulları, Akkoyunlular ve Karakoyunlular gibi Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde kazaskerlik müessesesi mevcuttu. Selçuklular'da hükümdarın hassa ordusunun ayrı bir kazaskeri (kâdî-i haşem ve leşkeriyân-ı hazret) vardı. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Mecdüddin adlı bir kişiye verdiği kazaskerlik menşurunda onu ordunun ve askerlerin kadısı olarak görevlendirdiği, davalara bakarken hükümleri Kur'an ve Sünnet'e uygun olarak vermesini emrettiği görülmektedir (Müntecbüddin Bedî, s. 59, 79). Anadolu Selçukluları'nda Konya kadirinin kâdîlkudât ve kazaskerlik görevlerini birlikte üstlendiklerine dair örnekler olduğu gibi müstakil olarak görev yapan kazaskerlerin de bulunduğu bilin-

mektedir (İbn Bîbî, II, 164; Aksarâyî, 54, 69, 94; Niğdeli Kadı Ahmed, s. 264). Müctehid Kadı Hüsâmeddin ile Sivrihisarlı Kadı Celâleddin de kaynaklarda Anadolu Selçukluları döneminde kazasker olarak görev yaptıkları tesbit edilen şahıslar arasında yer alır. Hârizmşahlar'da "yolak", İlhanlılar'da "yargu" unvanıyla ordudaki davalara ve hukukî meselelere bakan kişilerin kazaskerle aynı görevi yaptığı söylenebilir. Zengîler ve Eyyübîler'de kâdîlkudâtlardan sonra yargıda en yetkili kişiler kazaskerlerdi. Bunlar sultanla birlikte seferlere katılır, bu sırada ortaya çıkan davalara bakar, ayrıca dârüladledeki oturlarda hazır bulunurlardı. Nüreddin Mahmud Zengî döneminde Burhâneddin Mes'ûd el-Belhî ile İbnü'l-Ferrâş diye tanınan Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed bu görevi üstlenmişlerdi. Selâhaddîn-i Eyyübî, İbnü'l-Ferrâş'ı kazaskerlik görevinde bıraktı. Ondan sonra da Bahâeddin İbn Şeddâd'ı bu göreve tayin etti.

Memlûkler'de de askerî sınıfın şer'î ve hukukî işlerine kazaskerler bakardı. Dârüladle bağılı olarak görev yapan kazaskerler divanda kâdîlkudâtların alt tarafında otururlardı. Hükümdarlarla beraber sefere çıkan kazaskerler Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî olmak üzere üç mezhepten seçilirdi. Hanbelî mezhebine mensup kazasker yoktu. Vilâyetlerin durumuna göre bazan

Kazasker (Costumes turcs de la cour et de la villes de Constantinople en 1720, Bibliothèque Nationale, M. nr. 34239)

üç, bazan iki, bazan da tek kazasker görevlendirilirdi. Bir askerle sivil kişi arasındaki anlaşmazlıklarda davalı taraf askerse davaları kazasker görürdü.

Hindistan'da kurulan Türk devletlerinde de ordudaki davalar için kazaskerler görevlendirilmişti. Divân-ı Kazâ'nın üyeleri arasında yer alan kâdîleşker daha sonra terfi ederek kâdî-i memâlik olurdu. Nitekim Sultan Alâeddin Halacî zamanında kâdîleşker olan Ziyâeddin Biyâne kâdî-i memâlik tayin edilmişti (Kortel, s. 307).

Osmanlı Devleti. Osmanlılar kazaskerlik müessesesini muhtemelen Anadolu Selçuklularından almışlardır. Kazaskerliğin resmî bir kurum halinde ortaya çıkışı I. Murad dönemi başlarında olup kuruluş tarihi bazı kaynaklarda 762 (1361), bazılarında 763 (1362) olarak verilir. Kuruluş amacı hakkında kaynaklarda dolaylı bilgilerin yer aldığı bu müessesenin başına getirilen ilk kişi Çandarlı Kara Halil'dir. Bursa kadılığından kazaskerliğe, oradan da vezirliğe geçmiştir. Kuruluş döneminde Çandarlı ailesinden kazaskerlikten vezirliğe geçen birkaç kişi daha bulunmaktadır. O devirde bu uygulama bir teamül haline gelmişti.

Mûsâ Çelebi Edirne'de hükümdarlığını ilân edince ümerâdan Kör Melikşah'ı vezir, Mihaloğlu Mehmed'i beylerbeyi tayin ederken Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'i de kazasker yapmıştır. Bu durum kazaskerliğin devletin üç temel makamından biri olduğunu, şer'î-hukukî otoriteyi temsil ettiğini, padişahın iradesine meşruiyet kazandırdığını gösterir. Fetret devrinde Amasya'yı merkez edinen Mehmed Çelebi'nin de kazaskerlik görevine Çandarlı İbrâhim'i getirmesi, Osmanlı ülkesinde bir süre için iki kazaskerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum Çelebi Sultan Mehmed'in birliği sağlamasıyla 816'da (1413) son bulmuştur.

Kazaskerliğin gelişmesi, bir kurum haline gelmesi Fâtih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşti ve özellikle onun saltanatının son yılında Karamânî Mehmed Paşa'nın arzıyla Rumeli ve Anadolu kazaskerliği ortaya çıktı. Yavuz Sultan Selim devrinde bir ara merkezi Diyarbakir'de olmak üzere Arap ve Acem kazaskerliği teşkil edilerek kazasker sayısı üçe çıkarıldıysa da devletin merkezîyetçi yapısıyla bağdaşmayan bu sonucusu bir süre sonra lağvedilerek Anadolu kazaskerliğine bağlandı. XVI. yüzyıl sonlarına kadar kazasker tayinleri vezirîazamın arzıyla yapılmaktaydı. XVII. yüzyıldan itibaren şey-

hülislâmın yetkisinin giderek artmasıyla kazasker ve mevâlînin tayinleri vezirîazamın muvafakatini almak şartıyla şeyhülislâma bırakıldı. Vezirîazam "küçük telhis"le tayini padişaha arzeder ve onayını isterdi (Orhonlu, s. XXI). Nitekim Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin 1012'de (1603) Rumeli kazaskerliğinden azli ve yerine Damadzâde Mehmed Efendi'nin tayini için Vezirîazam Yemişçi Hasan Paşa bu kişiler hakkında padişaha kısa bilgiler vererek onun onayını istemişti. Padişahın oluru alındıktan sonra tayin rûûsa kaydedilirdi. Damad Mehmed Efendi'nin tayini "Bâ-hatt-ı hümayun kazaskerlik-i Rumeli, sâbikan Rumeli kazaskeri olup Galata kadılığında bulunan Mehmed Efendi'ye verilmek buyuruldu" şeklinde işlenmişti (BA, MAD, nr. 18155, s. 135).

Kazaskerlerin tayinlerinde olduğu gibi azillerinde de padişahın yetkisi vardı. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren giderek yoğunlaşan bir şekilde üst seviyedeki diğer görevliler gibi kazaskerler de sıkça azledilmeye başlandı. Bunda, sayıları artan kazasker ve mevâlînin görev sürelerinin kısaltılması da rol oynamış olmalıdır. Hatta çok defa bu sürenin bile beklenilmediği dikkati çeker (Mecdî, I, 394). Bu durum dönemin kaynaklarında tenkide uğramış, Selânikî, III. Murad'ın ölümü üzerine saltanatın genel bir değerlendirilmesini yaparken bilhassa kadıların ve kazaskerlerin keyfî olarak azledilmelerinden yakındığı gibi (Târih, s. 427-430) Koçi Bey, IV. Murad'a takdim ettiği risâlesinde eskiden ulemânın en âlim ve faziletlisinin şeyhülislâm, ondan aşağısının Rumeli kazaskeri ve bu tertip üzere derece derece aşağı mansıblara inildiğini, önceki dönemlerde bu usule uygun olarak tayin edilen şeyhülislâmın hayatları boyunca arzedilmediklerini, kazaskerlerin de on-on beş yıl görevde kaldıktan sonra mâzûl olduklarında kendilerine 150'şer akçe emekli maaşı bağlandığını söyleyerek kendi zamanında buna uyulmamasından şikâyet etmişti (Risâle, s. 34). Kazaskerlerin hastalık, sadrazamla anlaşamama, ilmi yetersizlik, görevde ihmal, siyasi ayaklanma, saltanat değişikliği gibi sebeplerle görevden alındığı görülmektedir.

Başlangıçta kazaskerlerin gelirleri tahsis edilen haslardan sağlanmaktaydı. XVI. yüzyılda kazaskerlere has verilmesi sürdü. Kanûnî Sultan Süleyman devri başlarına ait Anadolu eyaleti tahrir defterinde (BA, TD, nr. 438, s. 5) Anadolu kazaskeri-

nin hasları dört köy, bir ihtisab vergi geliri ve yirmi bir değirmen vergisi olup bunların toplamı 122.519 akçe idi. Erken tarihli bazı Batı kaynaklarında kazaskerlere timar ve has verildiği belirtilir. 1534'te Ramberti tarafından yazıldığı tahmin edilen risâlede ileri gelen devlet erkânı arasında kazaskerler anlatılırken her bir kazaskerin yaklaşık 6000 duka timar geliri olduğu kaydedilmektedir. Yunus Bey de yine aynı tarihlere ait risâlesinde kazaskerlerin 6-7000 duka yıllık timar gelirleri olduğunu yazar (Lybyer, s. 247, 265). Kazaskerlerin ilk devirlerde timar ve hasla beraber ayrıca maaş (mevâcib) aldıklarına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. İlk olarak Fâtih Kanunnâmesi'nde kazaskerlere günde 500 akçe verildiği belirtilir (Fâtihin Teşkilât Kanunnâmesi, s. 48). 974-975 (1567-1568) malî yılı devlet bütçesinde Rumeli kazaskerine ayda 17.165, yılda 205.980 akçe, Anadolu kazaskerlerine ayda 16.918, yılda 203.016 akçe ödendiği kaydedilir (Barkan, İFM, XIX/1-4 [1961], s. 309). Bu miktarlar günlük olarak 572 ve 563 akçeye denk düşer. Bundan bir asır sonra 1070 (1660) ve 1080 (1669) yılları bütçelerinde de rakamlar değişmemektedir (a.g.e., XVII/1-4 [1960], s. 316). XVII. yüzyıl başlarında Ayn Ali şeyhülislâma 750, Rumeli kazaskerine 572, Anadolu kazaskerine 563 akçe yevmiye ödendiğini yazar. Kazaskerlere ayrıca askerî zümrenin miras taksiminden belirli bir gelir ayrılmıştı. Âlî, XVI. yüzyılın ikinci yarısında bu miktarın Rumeli kazaskeri için 8000 akçe, Anadolu kazaskeri için tahminen bunun iki katı olduğuna işaret eder (Künhü'l-ahbâr, vr. 91^a). Kazaskerler bunun dışında kadı ve müderrislerle bazı tevcihat beratlarından belli miktarlarda harç alırlardı. Harcın miktarı ve hangi tevcihattan alınacağı fermanlarda belirtilmişti. Padişahların tahta çıkışı sırasında dağıtılan cülûs bahşişi ve hediyelerden onlara da ayrılırdı. Meselâ 1003'te (1595) III. Mehmed'in, 1058'de (1648) IV. Mehmed'in cülûsunda her bir kazaskere 20.000 akçe ve bir sof verilmişti.

Mâzûliyet dönemlerinde kazaskerlere XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarında günde 75-100 akçe, XVI. yüzyıl sonlarına doğru 150-200 akçe, XVII. yüzyıl başlarında 250 akçe ödendiği tesbit edilmektedir. Ancak bu miktarların üstünde "riayeten" yüksek maaşla mâzûl olan birçok kazasker de bulunmaktadı. Burada son yetki hükümdara aitti. Lutfî Paşa ise kazaskerlere emekli olmaları halinde 150

akçe verilmesi gerektiğini yazar. Kazaskerlerin bu şekilde miktarları belirtilen emekli maaşlarını çok defa Ayasofya ve Süleymaniye Camii gibi büyük vakıfların gelir fazlalarından (zevâid-i evkâf) aldıkları görülmektedir. Kazaskerlerin kıdem ve hizmet durumlarına göre bu ücretler ayarlanıyordu. Süleymaniye Dârühadisi öncelikle mâzul kazaskerlerin görev yaptığı ve ücret aldığı bir medrese idi. Âlî Mustafa Efendi'nin eserinde ve dönemin belgelerinde kazaskerlere arpalık verildiğini gösteren bilgiler vardır. Kazaskerlere XVII. yüzyıl ortalarında "ber-vech-i arpalık" kazaların tevcih edildiği görülmektedir (BA, MD, nr. 85, hk. 645, 646).

Kanunnâme ve münşeât mecmualarında kazaskerlerin elkâbı farklı şekilde verilmektedir. Fâtih Kanunnâmesi'nde müftü efendi, hoca efendi ve kazaskerlerin elkâbı "a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahirîn efdalü'l-fudalâi'l-müteverrin yebû'l-fazl ve'l-yakîn vârisü ulûmi'l-enbiyâ ve'l-mürselin keşşâfü'l-müşkilâti'd-dîniyye ve sahhâhu müteallikâti'l-yakîniyye keşşâfu rümûzi'd-dekâyik hallâlû müşkilâti'l-halâyik ..." şeklindedir.

Kazaskerlerin divanda nerede ve nasıl oturacakları kanunnâmelerle belirlenmiştir. Vezirler, kazaskerler ve defterdarlar Dîvân-ı Hümâyun'a gelirken çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı tarafından karşılanırlardı (*Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi*, s. 33, 42). Divan müzakereleri bitince divanhâneye biri vezîriâzama, biri diğer vezirlerle ve biri de kazaskerlere olmak üzere üç sofrâ kurulurdu. Kadızâde Ahmed Şemseddin'in Rumeli kazaskerliği zamanında kazaskerlerin beylerbeyilere tekaddüm etmesi ve yemekten sonra ıslak havlu yerine müstakil leğen-ibrik getirilmesi usul olmuştur. Kazaskerlerin cuma günleri vezîriâzamanın huzurunda katıldıkları divanın da kendine has bir teşrifatı vardı. Cuma günü sabah namazından sonra kazaskerler başlarında örf denilen kıvrımlı sarıkları olduğu halde divanhâneye gelirlerdi. Dava dinleme bittikten sonra vezîriâzam kalkar, çavuşlar alkışlar, bu sırada kazaskerler de ayağa kalkarak selâma dururlardı. Ayrıca padişahların cülûs ve biat merasiminde kazaskerler tören kıyafetleriyle teşrifatın ilk sırasında yer alırlardı. Padişahların sefere çıkışlarında kazaskerler onların yanında giderek sohbet ederlerdi. Fâtih Kanunnâmesi'nde, "Ve cenâb-ı şerîfim sefere müteveccih olsa yanaşmak vüzerâmın ve kazaskerlerimin ve defterdarlarımın yoludur" denilmektedir. Padişahlar sefere katılmazlarsa kazas-

kerler de kendi yerlerine vekâleten mevâlî kadılardan birini (ordu kadısı) gönderirlerdi. Bunların dışında ramazan ve kurban bayramları münasebetiyle, şehzadelerin sünnet düşünleri, sultan düşünleri, cenaze merasimleri ve padişahların cenaze namazları, şehzadelerin sancağa çıkışları gibi vesilelerle yapılan törenlerde gerek Dîvân-ı Hümâyun üyesi gerekse ulemânın önde gelen temsilcileri olarak kazaskerler daima önde yer alırlardı.

Görevleri. Kazaskerlerin görevlerini idarî ve kazâi olarak başlıca iki alanda toplamak mümkündür. Kuruluş yıllarında görevleri ordudaki askerî-hukukî ihtilâfları halletmek, seferlere katılarak davalara bakmaktı. Zamanla mülâzemetin düzenli işletilmesi, ülke içindeki kadıların, müderrislerin tayinleri-azilleri ve diğer işlemleriyle uğraşmak başlıca vazifeleri oldu. İki kısma ayrıldığında ise Rumeli kazaskeri birinci kazasker sıfatını elde ederek Rumeli'deki, Anadolu kazaskeri Anadolu ve Arabistan'daki ilmiye mensuplarının işlerine bakmışlardır.

Kaynaklarda kazaskerlerin görevleriyle ilgili ilk bilgiler Yıldırım Bayezid dönemine kadar iner. Bu dönemde kadılardan sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. II. Bayezid devrinden itibaren kazaskerlerin en önemli ve zor görevi, adalet ve eğitim teşkilâtının mensupları olan kadıların ve müderrislerin işlerini yürütmek olmuştur. Böylece giderek şeyhülislâmla aralarında bir vazife taksimi ortaya çıkmıştır. Şeyhülislâmın tayin işlerini yürüttüğü kesim ancak mevleviyetler ve yüksek müderrisliklerdir. Devletin adlî ve idarî teşkilâtının esas birimi olan kadılıklara, yine memleketin her köşesine serpilmiş olan medreselere tayinler-aziller ve diğer işlemler ise kazaskerlerin yetki alanı içine girmiştir.

Kazaskerler ilmiye sınıfı mensuplarının tayin, azil, nakil, terfi gibi işlemlerini "rûznâmçe" adı verilen defterlere kaydederdilerdi (Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 87). Bu defterlerin en azından XVI. yüzyıl başlarından itibaren tutulduğunu ve devamlı gelişerek düzenli bir şekil aldığı söylemek mümkündür. XVI. yüzyıl başlarına ait sadece mülâzemet kayıtlarını ihtiva eden bir defter bulunmaktadır (TSMA, nr. D. 5605/1-2). Kazasker rûznâmçelerinin önemli bir kısmı bugün İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde yer almaktadır.

Divan üyesi olarak da kazaskerler bazı önemli görevleri yerine getirirlerdi. Fâtih

Kanunnâmesi'nde şer'i-hukukî konulardaki yetkisi, "Ve şer'-i şerîf üzere deâvî hükmünü kazaskerlerim buyruldu ile yazalar ..." şeklinde ifade edilmişti. Dîvân-ı Hümâyun'da örfî hukuk ve yargı vezîriâzam ve onun uygun gördüğü kimseler tarafından yürütülür. Şer'i hukuk ve yargı ise kazaskerlerin görev alanına girerdi. Kadılardan, sancak ve beylerbeyilerden Dîvân-ı Hümâyun'a gelen "sûret-i siciller" önce vezîriâzam, kazasker ve defterdar tarafından incelenir, bu yetkililerin ilâm ve sicil üzerine kendi kararları buyruldu şeklinde yazılırdı (Heyd, s. 256). Şer'i meselelerde kazaskerin bu kabil buyruldu örneklerine Kanûnî Sultan Süleyman devri sonları ile II. Selim devrinin ilk zamanlarına ait bazı mühimme ve ruûs defterindeki hükümlerin baş taraflarında rastlanmaktadır. Katil, ayyaşlık ve cinayet, hırsızlık, zina, kılıç ve bıçakla öldürmeye teşebbüs gibi âdi suçlara kazasker bakıyor ve sonunda divanın da onayı ile çeşitli cezalar veriliyordu. Kazaskerlerin Dîvân-ı Hümâyun'da bakacakları davaların bir gündemi muhtemelen önceden yapılıyordu. Selânikî, III. Murad'ın cülûsunda devlet işlerine gösterdiği büyük ilgiyi anlatırken padişahın 25 Ramazan 982 (8 Ocak 1575) Cumartesi günü erkenden kazasker efendileri çağırıldığını "kazâyâ"larını okuduğunu, divanhâneye gelip şer'i davaları dinlemeye başladığını söylemesi (*Târih*, s. 105), kazaskerlerin belli bir gündem içerisinde davalara baktığına işaret eder.

Kazaskerler ayrıca divanda bazı büyük davaları görerek yargılama da yapabiliirdi. Nitekim Molla Kâbız, Nadajlı Sarı Abdurrahman, Hamza Bâlî'nin adamlarından Ahmed b. Nasuh, toplumda fitne çıkardıkları gerekçesiyle farklı dönemlerde divanda yargılanarak kazasker hükmü ile idama mahkûm edilmişlerdi. Yine ilmiye sınıfı mensuplarının, ulemâ dışındaki askerî sınıfın Dîvân-ı Hümâyun'da muhakeme edilerek kazasker hükmü ile cezalandırıldığı bilinmektedir.

Dîvân-ı Hümâyun'un bu konudaki çalışma şeklini inceleyen bazı araştırmacılar, İslâm hukukunda yargılamanın tek hâkimle yapılması ilkesi üzerinde dururlar. Burada ise mahkeme divan heyeti tarafından yapılmaktadır. Ancak uygulamanın bu ilkeye aykırı olmadığı, çünkü yargılamanın bir kişi (vezîriâzam veya Rumeli kazaskeri) tarafından yapıldığı, diğerlerinin yardımcı olduğu görülmektedir. Kazaskerler, Dîvân-ı Hümâyun'da dava dinledikleri ve şer'i konularda hüküm ver-

dikleri gibi ayrıca haftanın belli günlerinde kendi mahkemelerinde de (evlerinde) divan akdeder, davalara bakarlardı. Dîvân-ı Hümâyûn'da kendilerine havale olunan davalardan gerek gördüklerini kendi mahkemelerine havale ederlerdi (Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 22-23).

Osmanlı Devleti'nde "askerî" terimiyle bilinen imtiyazlı zümreler, kendi aralarındaki veya reyâ ile olan davalarının normal kadı mahkemesi yerine kazasker mahkemesinde görülmesini isteyebilirdi (Heyd, s. 221). Askerîlerin kadı yerine kazasker huzurunda yargılanması hususu fetvalarda açıkça belirtilmiştir (İbn Kemal, vr. 148^a).

Kazaskerlerin evlerinde mahkeme kurarak dava dinlemeye ne zaman başladıkları kesin olarak bilinmemektedir. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren rastlanan Rumeli sadâreti sicilleri kazaskerlerin baktıkları davaların neveleri, davalarındaki taraflar hakkında bilgi vermektedir. Mâlulzâde Mehmed Efendi'nin Rumeli kazaskerliği dönemine ait 987 (1579) tarihli sicil defterindeki kayıtlarda vakıflar, muhalledât, sosyal ve ekonomik konular, timar, mukâtaa, beytülmal ile ilgili meselelerin yer aldığı ve bunların taraflarının çoğunluğunu askerî zümrelerin oluşturduğu tesbit edilmiştir.

Kazaskerlerin maiyetinde çeşitli işleri gören ve onlara yardımcı olan personelin bulunduğu, bunların sayısının bazı dönemlerde artış gösterdiği bilinmektedir. Kazaskerlerin konaklarında şeriatçı denilen nâibler önemli olmayan davaları dinleyerek onlara yardımcı olurlardı. Rumeli kazaskerinin İstanbul ve Galata bedestenlerinde bulunan kassâm memurları kalabalık personele sahipti. Ayrıca zabıt kâtibi niteliğinde bir vekâyi' kâtibi de vardı. XVII. yüzyılda bu kazasker kâtipleri cihet ve medrese beratlarını kaleme alırlar, mektupçu denilen görevli ise mansıb mektuplarını yazar, mukayyid denilen kâtip bunu deftere geçirirdi. Kazaskerin maiyetindeki bu teşkilât XVIII. yüzyılda daha da genişledi. Kazaskerlerin her birinin tezkireci, rûznâmçeci, matlabcı, tatbikçi, mektupçu ve kethüdâ olmak üzere altı yardımcı memuru ortaya çıktı. Yine defterdar bürosunda mîrî kâtibi adı verilen bir başka memur, defterdarın maiyetindeki başbaki kulu ile birlikte malî davalara bakardı. Ayrıca davallıları ve davacıları divanlarına çağırarak üzere emirleri altında muhzirbaşışya bağlı yirmişer muhzir bulunuyordu. XIX. yüzyılda teşkilât daha da genişledi. Rumeli ve Anadolu ka-

zaskerliği mahkemeleri 1914'te bir mahkeme haline getirildi. Bu yeni mahkeme imparatorluğun sonuna kadar görevini sürdürdü.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 85, hk. 645, 646; BA, MAD, nr. 18155, s. 135; BA, TD, nr. 438, s. 5; nr. 1051; BA, KK, Ruus, nr. 225, s. 275; TSMA, nr. D. 5605/1-2; Buhârî, "Humus", 18, "Megâzî", 54; İbn Hişâm, *es-Sire*, III-IV, 275-276; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 397; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 91-92; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 411; İbn Bibî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, II, 164; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 54, 69, 94; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-şefik*, Süleymaniye Ktp., Fâtihi, nr. 4519, s. 264; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 36, 92, 221; XI, 204-207; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, V, 293; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 68; Fâtihi'n *Teşkilât Kanunnâmesi* (nşr. Abdülkadir Özcan, TD, sy. 33 [1982] içinde), tür.yer.; Âşıkpaşazâde, *Târîh* (Atsız), s. 52; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osmân* (nşr. F. Giese), Breslau 1922, s. 20; Şükrullah Çelebi, *Behcetü't-tevârih* (trc. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri* içinde), İstanbul 1949, I, 56; Süyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara*, Kahire 1321, I, 185, 199; İdrîs-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3541, vr. 159^a; İbn Kemâl, *Fetâvâ*, İstanbul Belediyesi Atatürk Ktp., Muallim Cevdet, nr. 0. 44, vr. 148^a; Lutfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 17, 18, 27, 29; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 338^b-340^a; Mevdî, *Şekâik Tercümesi*, I, tür.yer.; Selânikî, *Târîh* (İpşirli), s. 105, 427-430; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1279, I, 69; Âlî Mustafa, *Kühhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 87^a, 91^a; Lokman b. Seyyid Hüseyin, *Mücmelü't-otmar*, British Museum, Or. 1135, vr. 156^b-157^a; Ayn Ali, *Risâle-i Vazîfeh-orân*, s. 99; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 34; Teşrifatizâde Mehmed, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 9810, vr. 66^a-67^a; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye* (1314), s. 232-235; A. H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge 1913, s. 247, 265; Hasan-ı Enverî, *İşlâhât-ı Divânî Devre-i Gaznevi ve Selçukî*, Tahran 2535 şş., s. 199; E. Tyan, *Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam*, Paris 1938, II, 289-306; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 122-123, 140, 155, 387; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 22-23, 151-160; a.mlf., *İlmiye Teşkilâtı*, s. 87, 151-160; Müntecebüddin Bedî, *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Muhammed Kazvîni - Abbas İkbâl), Tahran 1329 şş., s. 59, 79; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler*, İstanbul 1970, s. XXI; U. Heyd, *Studies in Criminal Law* (ed. V. L. Ménage), Oxford 1973, s. 221, 256; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1979, s. 179-182; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 1981, s. 267-268; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyübiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 128, 133, 295; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983, s. 354; a.mlf., "Selçuklular", *İA*, X, 400; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'iku's-siyâsiyye*, Beyrut 1403/1983, s. 412; Osman Turan, *Türkiye Selçuklularına Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 46-47; a.mlf., "Celaledin

Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleten*, XII/45 (1948), s. 149; İsmail Yiğit, *Siyâsi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler, İstanbul 1991*, s. 200-201; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilât: 1204-1414* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 307; Ömer Lutfi Barkan, "1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayyesesi", *İFM*, XVII/1-4 (1960), s. 316; a.mlf., "H. 974-975 (M. 1567-68) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", a.e., XIX/1-4 (1961), s. 309; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik", *TTK Belleten*, LXI/232 (1998), s. 597-699; Cl. Huart, "Kazasker", *İA*, VI, 522; Gy. Káldy Nagy, "Kâdî 'Askar", *Eİ²* (İng.), IV, 375; Abdülâh Aydınlı, "Ebû'd-Derdâ", *DİA*, X, 310-311.

MEHMET İPŞİRLİ

KAZASKER
MEHMED EMİN EFENDİ
(bk. MEHMED EMİN EFENDİ, Kazasker).

KAZASKER
MUSTAFA İZZET EFENDİ
(bk. MUSTAFA İZZET, Kazasker).

KAZDAĞLIYYE
(القازدغلییه)
XVIII. yüzyılda
Mısır'ın idaresinde rol oynayan
Memlûk gruplarından biri.

Mısır'da Kazdağlı / Kazdağlıyye şeklindeki okunan kelimenin aslı Batı Anadolu'daki Kazdağlı'na nisbeti ifade eden Kazdağlı (Kazdâğî) olup bunun Mısır muhitinde ne zamandan beri bu şekilde telaffuz edildiği bilinmemektedir (Hathaway, s. 60-61). Mısır'da söz sahibi iki büyük Memlûk grubu olan Kâsimiyye ve Zülfişkariyye'den farklı şekilde Osmanlı askerî ocağına mensup Kazdağlı Mustafa tarafından kuruldu. Mustafa Bey, Mısır'da 1085 (1674) yılında Azebân ve 1093'te (1682) Gönüllüyan Ocağı'nın ağası olan Belfiyye Hasan Ağa'nın emri altındaki ocak muhafızlarından biriydi. Hasan Ağa'nın hizmetinde Müstahfızân Ocağı'nın kethüdâlığı derecesine kadar yükselen Kazdağlı Mustafa (Cebertî, I, 334-337), zamanla bu ocakta nüfuzunu arttırarak 1676-1699 yılları arasında, Mısır'daki askerî ocaklarda söz sahibi olan Müstahfızân Ocağı'nın başodabaşısı Küçük Mehmed ile çarpıştı, fakat yenilerek Hicaz'a sürüldü. Ancak bir süre sonra rakibini bir suikaste öldürterek Mısır'a döndü ve Müstahfızân Ocağı'nı nüfuzu altına aldı. Rakiplerini bertaraf